

שאלות ותשובות מפי הרב עובדיה יוסף שליט"א בן הרב יעקב יוסף זצ"ל מתוך התוכנית ברדיו מורשת ביום רביעי בשעה 21:00

הלכות ברכות

שאלה – אדם האוכל דג הרינג עם קרקר – איזו ברכה יאמר?
תשובה – אם יש רצון לאכול גם את הקרקר, כגון שהוא מוסיף ומגוון את טעם הדג, אפילו שהוא רצון קטן (כ-20%) – יש לברך "מזונות", ולבסוף "על המחיה". ואם הוא רצון קטן של כ-4.66% תלוי במחלוקת עם האור לציון שבגליון הקודם, וכן אם מדובר בקידוש בשבת או אדם שהוא רעב – הקרקר עיקר ויברך עליו "מזונות". אך אם כל מטרת הקרקר היא ללוות את הדג, והוא אינו רעב – יברך "שהכל" ולבסוף "בורא נפשות". ויש להדגיש שמקרה זה הוא נדיר. ובדרך כלל צריך לברך מזונות.

הט"ז (סי' ריב ס"ק ב) כתב שהדג בטל לקרקר, וכך פסק גם המשנה ברורה. וכמו כן כתב המג"א (סי' קע"ז ס"ק א). שבשבת הפת תמיד עיקר בגלל קידוש במקום סעודה, וכן כאשר האדם רעב – כתב הש"ל והביאו המשנ"ב שברכתו מזונות. ויש לסייע את דבריו מדברי התוספות שפסקם השו"ע בסימן רח סעיף ג' שאם נעשה להשביע נחשב לעיקר, אמנם הדרישה תקף את הדברים ללא לנמק. **יש לדון בדברי השולחן ערוך** (בסוף סימן רי"ב, וכן בסימן קס"ח סעיף ח), שדייק המגן אברהם שאם יש טעם לרקיקין שתחת העוגה – ברכתם "מזונות". אך נחלקו האחרונים בכוונתו: האם יש לברך גם "מזונות" וגם "ברכת המרקחת", או שמא רק "מזונות" שיטת אדמו"ר הזקן, וכפי שמביא גם הצמח צדק בפירושו על המשניות (פרק ו', משנה ז', דף ט"ו ע"ב), היא שברכתו היא רק "מזונות" אף על פי שהמזונות אינם העיקר. זאת משום שיש בהם מעט רצון – והרי זה נחשב לעיקר. ראייה לכך ניתן למצוא בסימן ר"ח סעיף ט.

אולם, במחצית השקל כתב שיש לברך על כל אחד בנפרד. [ונראה שלכן כתב המשנ"ב (בסימן קסח ס"ק מה), שצריך שיתבטלו ביחד, וביב"א ח"ו (סי' לג אות ד), ובשבט הלוי ח"ו (סימן כד), פקפקו בזה, וע' בגליון 110].

נפקא מינה מכל הדינים הללו: נראה שברכת הקסטה היא "מזונות" בלבד, וכן העלה ביב"א שם. אך רוב חכמי אשכנז פסקו שיש לברך שתי ברכות, ולא נהירא.

וכן כאשר אוכל **עוגת גבינה** – יש להתחיל ולאכול להתחיל מן הגבינה ולברך "שהכל", ולאחר מכן לברך שוב "מזונות", משום שהתחיל מן הטפל, (ובמקרה שכזה מברך על הטפל קודם, כמש"כ הרמ"א). אבל אם בירך תחילה "מזונות", אינו יכול לברך שוב "שהכל", כי נפטר בברכת העיקר.

וכמו כן **בקרמבו** – אם מתחיל מן הקרם, יברך תחילה "שהכל", וכשמגיע לביסקוויט יברך "מזונות", ולא להיפך. ואין לומר שיש בזה ברכה שאינה צריכה, משום שמנהג העולם הוא להתחיל בטפל במאכלים הללו.

שאלה – מהי הברכה על וופלים?

תשובה – המנהג הרווח הוא לברך על וופלים ברכת "בורא מיני מזונות", שכן הם עשויים מקמח ונאפים כמאפה. ועשויים בכדי לשבוע, ועם זאת, יש מן הפוסקים הסוברים שברכתם "שהכל נהיה בדברו. ויש לחוש קצת לדבריהם לכן, אם בירך קודם לכן שהכל על דבר אחר, אין לברך מזונות על הוופלים, מחשש לברכה שאינה צריכה.

לדעת הרב ברכת ה' וכן הרב נאמ"ן, ובהערות איש מצליח (סוף סימן קס"ח), ברכת הוופלים היא שהכל, משום שלדבריהם על אף שיש בהם טעם ברור של דגן, מ"מ היות והוופל כשהוא לבדו אין בו טעם, [והמרכיבים שלו הם עשויים מקמח וקמח תפ"א, באותו המרכיב של גביעי הגלידה הנמוכים]. עיקר הטעם הוא מהשוקולד או המילוי, ולא מהבצק עצמו. והגענו לדברי השולחן ערוך (סוף סימן רי"ב), שאם אין טעם דגן – אין לברך עליו מזונות.

ומה שטען האור לציון (בהלכות מכירת חמץ בפסח), כי גם בשוקולד יש פירורי קמח – ביררו ב"איש מצליח" שכיום אין זכר לכך, ואין בזה חשש חמץ.

"והיה עקב תשמעון" (בראשית פרשתנו) – דרשו על כך חז"ל (מדרש תנחומא כאן), שבתבת "עקב" רמזו ישראל שומעים ל"מצוות קלות שאין בני אדם משגיחים בהן אלא משליכים אותן תחת עקביהם".

ובדומה לכך פירשו חז"ל (תנחומא שם) גם את דברי דוד המלך (תהלים מט, ו): "למה אירא בימי רע – עוון עקבי יסובני" – דוד המלך לא חשש שמא עבר על מצוות חמורות, אלא "עוון עקבי" – אלו המצוות הקלות שאדם נוהג להשליך תחת עקביו. שמא עבר על אחת מהן, מפני שהייתה קלה בעיניו, ואתה אמרת: "הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה".

והדבר תמוה ביותר: כיצד ייתכן לומר שדוד המלך לא נוהר ח"ו באיזו מצווה, ואפילו קלה?

ובפרט שבהמשך המדרש מובאת עדותו של דוד עצמו (תהלים יט, ב): "גם עבדך נוהר בהם – בשמרם עקב רב", ומבואר שם שדוד נוהר אף במצוות הקלות המכונות "עקב". אם כן, מדוע נתיירא דוד? ויש בזה ביאור נפלא לרבי מליובאוויטש לקוטי שיחות חלק י"ט (עמ' 89 ואילך), שביאור הדברים:

ודאי שדוד המלך נוהר בקיום כל המצוות כולן, מן ה"ראש" ועד ל"עקב". אך יראתו הייתה שמא הזהירות בקיום המצוות הקלות היה פחות אצלו מהזהירות שבמצוות החמורות.

גם כאשר נוהר בקיום מצווה קלה, ייתכן שכאשר ידע בלבו שמצווה זו קלה היא, התייחס אליה כ"עקב" – כמצווה פחותת חשיבות. וממילא, הדבר עשוי להשפיע על אופן ההידור והזהירות בקיומה.

ומכיוון שחשש דוד מ"עוון עקבי", הביאו הדבר ל"אירא בימי רע": "ימי רע" מכוונים להנהגת הטבע, שבה ישראל הם ככבשה בין שבעים זאבים (תנחומא תולדות ה' ועוד). בדרך הטבע, המצב קשה עד כדי "ימי רע".

ואם האדם מתנהג בקיום המצוות באופן מדוד ושקול – מחלק בין חמורות לקלות, מתחיל בעיקריות ודוחה את מצוות ה"עקב" לסוף – הרי שגם ההנהגה עמו מלמעלה היא באופן זה: חיו מתנהלים על פי דרך הטבע, ואז יש מקום ל"אירא בימי רע".

אך כאשר האדם אינו מחשב חשבונות שכליים, אלא מקיים את כל המצוות בשווה – רק כדי להתקשר לה' יתברך – ועוסק בלהט ובמסירות נפש בכל מצווה ומצווה, בין גדולה ובין קטנה, בין "ראש" ובין "עקב" – אזי גם מלמעלה מתנהגים עמו באופן שלמעלה ממדידה והגבלה, בלי להתחשב בגדרי הטבע.

ואז אין לו לאדם לירא כלל, כי הוא מקושר לקב"ה – שהוא מושל ושולט על הנהגת הטבע.

"גדול הרועה ששומר את הכבשה" משבעים הזאבים (תנחומא שם), ודואג לה לכל צרכיה: "בנאות דשא ירביצני, על מי מנוחות ינהלני" (תהלים כג, ב) – בבני, חיי ומווני רויחא. עכ"ד בליקוטי שיחות. אמנם מצאתי בס"ד שקושיא מעיקרא ליתא בדברי זהר הקדוש (בפרשת מקץ, דף קצ"ח ע"ב), בשם רבי חייא, שדוד אומר למה אירא – ולא "למה יראתי". כלומר, שדו ודאי שלא פחד כלל, מפני שלא היה בו עוון של "עקב". מה שאין כן אצל נכדיו – אסא ויהושפט – שפחדו מזה. ועליהם אומר דוד עון עקבי יסובני, ע"ש.

הלכות שבת

שאלה – איך לנהוג בריסוק של בננה או אבוקדו בשבת?

תשובה – יש למעכו או בקתא דסכינא או בכך ולא לתר, אבל אין להתיר על ידי מזלג.

באור לציון ח"ב (פרק לג ובחלק א), כתב, וכן נראה לומר שריסוק על ידי המזלג לא מחשיבו לדרכו והוי שינוי ולכן מותר לרסק במזלג תפ"א או בננה או חצילים, החשיב מזלג לשינוי הוא לכאורה דבר שקשה מאוד לאומרו מכיון שהדרך הוא כשמרסקים מעט מרסקים במזלג, וכ"כ בתפלה למשה שם. וכן כתב לדינא בקול צופיך להחמיר במזלג היות וכן דרכו, ומותר רק בקתא דסכינא, ולישב סברת האול"צ בזה, נראה שיש הפרש בין הרבה למעט שהרבה מרסקים בפופיא שלו, משא"כ במעט הוא במזלג, ונראה באמת שמזלג הוא שינוי, אבל לא יצא מידי ספק ויש להחמיר. וכדברי הגר"מ אליהו.

אף על פי כן, מאחר והוופלים נאפים ונאכלים לשם שביעה, יש מקום לקבוע שברכתם מזונו, כפי שכתב השולחן ערוך (סימן רח, סעיף ג). ולא כטענת איש מצליח ששבעים מהשוקולד, אולם יש לחוש קצת לדעת הפוסקים הסוברים שברכתם שהכל שאם בירך קודם לזה שהכל, שיברך על דבר אחר מזונו.

שאלה – אדם שאכל עיקר שהוא שהכל או עץ ולבסוף ברכתו נפשות, וגם אכל לחם להעביר את החריפות והמליחות שדינו כטפל שאין מברכים עליו, האם ברכת העיקר שהיא ברכה אחרונה שהיא ברכת נפשות פוטרת את הלחם שברכתו דאורייתא כיון ששבע ממנו?

תשובה – מעיקר הדין נראה שיש לברך נפשות, אבל היות ויש בזה מחלוקת ישתדל לפטור בנפשות אחר. אבל אין לו לברך ברכת המזון.

אם אדם אכל כזית עיקר שברכתו האחרונה נפשות, ואכל גם כזית לחם ולא שבע מהם, לכו"ע חייב רק בברכת נפשות ופטור מברכת המזון.

נחלקו האחרונים אם אדם אכל כשיעור ברכה אחרונה מהעיקר שברכתו נפשות, אם מוציא י"ח את מה שאכל לחם לא רק כזית אלא ששבע ממנו שברכתו האחרונה "ברכת המזון" היא מדאורייתא, בשו"ת הלכות קטנות ח"ב (סימן נט), העלה שצריך לברך ברכת המזון כיון ששבע שברכתו הוא דאורייתא, והביא ראיה מדברי הגמרא (בברכות מד), שמקשה על דין המשנה שעיקר שפוטט את הטפילה, כגון מליח ופת עמו, ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה? אמר רב אחא בריה דרב עזירא אמר רב אשי: באוכלי פירות גנוסר שנו. ע"ש. הרי שמדובר דוקא ששבע מהפירות גינוסר ולאחר מכן אכל את הפת, ולא מדובר ששבע מהפת, ע"ש. אך נראה שדבריו קשורים למחלוקת הראשונים אם הוא בדוקא, כגון שאוכל מליח "שאינו לו חשיבות" האם הלחם נגמר אחריו, וכך העלה במשנ"ב, אמנם השו"ע סתם ולא הביא כלל דין פירות גינוסר אלא רק דין מליח, משמע שלא דוקא פירות גינוסר, וכך העיר ביב"א חלק ז (סימן לב בהערה, וכמו שהבאנו באריכות בגליון 111), ומאחר שאנו אומרים בדעת השו"ע, שהוא לא בדוקא פירות גינוסר נפלה ראיתו. ופלא שלא הרגיש מזה ביב"א, אמנם כדברי הל"ק"ט כתבו התעוררות תשובה ח"ב (סי' קה).

[ומה שכתב עוד ביב"א להוכיח מדברי ערוך השולחן שאם אדם אכל טפל של לחם ושבע ממנו – עליו לברך – מקור דבריו הוא מדברי השל"ה, שהובאו גם במגן אברהם ובמשנה ברורה. אך למעשה, מדובר בדין אחר לגמרי: אדם שאוכל מליח עם מזונו או פת, ואם כוונתו לשבוע – נחשב עיקר הלחם, שכן הוא רוצה לשבוע ממנו. דין זה אינו שייך כלל לנדון שלנו. וכנ"ל בשאלה הקודמת].

ולדעת מו"י יב"א, נראה שיש לברך שתי ברכות: גם ברכה על העיקר – בין אם היא "בורא נפשות" או "על המחיה", בהתאם למאכל. וגם ברכת המזון על הטפל, שהוא הלחם שממנו שבע. זאת משום שאין הלחם הופך לעיקר רק מפני ששבע ממנו.

ומה שכתבו השל"ה וערוך השולחן, הוא שאם כוונת האדם לשבוע, הרי שהמאכל נחשב לעיקר, והאדם בא לאכול לשם כך. אך כאשר ברור שאין כוונתו לשבוע, ואינו אוכל לצורך שביעה – הרי שהמאכל נחשב לטפל. ודוק. והוא ממש תוספת ברכה ולדברינו אין לברך וסב"ל.

ומצאתי בס"ד בראש יוסף לפרי מגדים (ברכות דף מד), שכתב על תמיהת הבית יוסף בדברי הכל בו (סימן כ"ד, דף כ): "וצריך עיון במה שאמרו שמברך על העיקר ופוטט את הטפל מברכה שלפניו – האם פוטטו גם כן מברכה שלאחרי?" עד כאן לשונו.

ולענ"ד, נראה דבר פשוט: כשם שפוטט מברכה שלפניו, כך פוטט גם מברכה שלאחרי. וכן הוא מנהג העולם, וכך משתמע בפירוש מדברי רב פפא (ברכות מא): "דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה – אינם טעונים ברכה, לא לפניהם ולא לאחריהם." עכ"ד.

וליישב את דברי הכל בו, ניתן לומר שהוא מדבר דווקא בענין ברכת המזון, שבזה אין העיקר פוטט את הטפל, ולכן לא ניתן לפוטטו. ע"ש. הרי שהסתפק בזה ולא שפסק לברך ברכת המזון.

וכמו כן חלקו על זה בבני ציון ליכטמן (סימן ריב סס"ק א), שמאחר ולרוב ראשונים ברכה מעין ג' דאורייתא, וכשאכל צנון וזית העיקר הוא הצנון ונפשות פוטט, ע"ש. ודחה ביב"א חלק ז (סימן לב אות א), שמדובר שלא שבע מהזית ולכן הוא דרבנן לכו"ע, בכ"ש מפת. או כמש"כ בתורת חיים סופר (סי' ריב ס"ק ב), שאם שבע משאר אוכלים קודם שאכל לחם ברכתו דרבנן, ולכן העלה לדינא שאין ברכה דרבנן תועיל לדאורייתא, אמנם מצאתי לו חבר גדול, והוא הגאון מפלאצק במשיבת נפש ח"ב (חאו"ח סימן ה), שפשוט לו שמברך ברכה דרבנן,

(ולא הבין כך בדעתו ביב"א כדלקמן), וכן פשוט להגרי"ש אלישיב, בהערותיו על הש"ס (ברכות מד), אך לכאורה, קשה: כיצד ברכה דרבנן "נפשות" פוטרת ברכה דאורייתא "ברכת המזון"?

הגרי"ש אלישיב זצ"ל ביאר שיש לכך תקדים – בשולחן ערוך סימן קס"ח, בדין פת הבאה בכסנין, מובאות שלוש דעות מהי הגדר שלה. מרן פסק להחמיר בכל השיטות, ולכאורה אם אדם אוכל ושבע – הרי זה חיוב דאורייתא, ומדוע יברך רק מעין שלוש ואפילו למ"ד שברכת מעין ג' דאורייתא, ואם בירך מעין ג' יצא, אסור לברך לכתחילה ברכה שכזו מכח מחלוקת, [אלא אם נאמר שדעת השו"ע שאפשר לברך מעין ג' וכמש"כ בהגהות רע"א שעל אבן העזר שם], אלא, ההסבר הוא, שכדי שיחויב בברכת המזון מדאורייתא, צריך שתהיה אכילה בדרך קביעות. לכן, גם אם שבע – ברכתו לא דאורייתא, אלא אם כן קבע עליו סעודה.

כך גם בדין עיקר וטפל: מאחר והאכילה אינה בדרך קביעות, אין חיוב ברכת המזון מדאורייתא. ולכן, ברכת הטפל (דרבנן) פוטרת גם את העיקר, אף אם שבע – וזה חידוש גדול. מאחר ורוב ככל האחרונים סוברים שכל דברי השו"ע הם כשלא שבע, וכמש"כ בס"ד בגליון 53. וע' בילקוט ביאורים (בברכות מב. שבש"ס מתיבתא דף קמ), שהביאו מדברי הלבושי שרד (סי' קסח ס"ק יג), שמה שקי"ל שצריך שיהיה שיעור קביעות של אחרים ולא כדעת הראב"ד שמספיק שביעה שלו, מפני שבטילה דעתו אצל כל אדם. וכן כתב באבן העזר (סי' קסח), שרבנן תיקנו שיהיה חיוב ברכה רק על אחרים, וחלק ע"ד רע"א בגליון שכל זה אם נאמר שיוצאים במעין ג' במקום ברכת המזון, אבל לרשב"א ועוד שלא יוצאים, צ"ל שמן התורה צריך דרך קביעות ולא מדרבנן, ע"ש. ובמנחת ברוך (סי' ה ענף ב), שכן הוא מוכרח לדעת הרי"ף שאינו לדינא, ע"ש. והוא כדברי הגרי"ש א., [עוד יש לדון למש"כ הרשב"א (בדף לח:), והרא"ה שם, שפת הבאה בכסנין הוא כמין אחר ואם אוכל הרבה הוא כמין אחר שמברך עליו ברכת המזון].

וביב"א פסק כדברי הל"ק"ט לברך ברכת המזון, על אף שיש לומר בזה סב"ל, מ"מ העלה כך לדינא. על אף ההסבר של הגרי"ש דלעיל לא ישנה את דעתו, מאחר ומו"ז לשיטתו שמעין ג' פוטרת ברכת המזון – שהוא מחודש ביותר לומר כן -, ולפי זה קושיא מדין של פת הבאה בכסנין לא מתחילה.

ולהלכה נראה לומר בזה סב"ל ונראה יותר שיצא י"ח בברכת הנפשות בלבד.

שאלה – אם אדם אכל מן העיקר, שברכתו האחרונה היא "בורא נפשות רבות", אך רק כחצי שיעור, ומן הטפל אכל לחם או עוגה בכמות שיש בה כשיעור – איזו ברכה אחרונה עליו לברך? האם בברכת הטפל, או שנאמר שניתן לצרף את הטפל אליו לשם השלמת השיעור?

תשובה – יש מקום לומר שיברך "בורא נפשות רבות", וישתדל לפטור את עצמו בברכה זו גם על דבר נוסף, כגון שתית מים וכדומה. עם זאת, אין הוא יכול לברך "ברכת המזון".

בשו"ת אגרות משה (חלק אורח חיים, חלק ד', סימן מ"ב), כתב שיש לברך "בורא נפשות רבות". זאת, משום שלדעת כולם, אם אכל כזית ממאכל מלוח – היה מברך "נפשות" על המליח, ולא היה מברך כלל על הלחם, שכן ברכת המזון במקרה זה היא מדרבנן. ומעתה, כאשר אכל רק חצי כזית ממאכל המליח, כיצד ייתכן שהמאכל הטפל יהפוך להיות מאכל חשוב לברכת המזון? אלא הוא ממשיך את החיוב של ברכת נפשות של העיקר, עיין שם. וזכה לכזית בזה ממש לסברת מהרא"ל צינץ בספרו "משיבת נפש" (סימן ה'), ומה שכתב בשו"ת יביע אומר (חלק ז' סימן ל"ב) לדחות את דברי משיבת נפש בטענה שלא מצינו שברכת "נפשות" תפטור לדינא במקום "מעין שלוש" או ברכת המזון, ע"ש. אך לענ"ד שהדברים תמוהים, שכן לא זו הייתה טענתו של מהר"ל צינץ, אלא כפי שהובא לעיל, ודבריו נכונים.

אמנם עיין זה כתב גם בספר "אור לציון", מטעם אחר, והוא מאחר והביא הרמ"א (סי' ריב סעיף ב בסופו), בשם תרומת הדשן עולה, שאם נזקק לאכול את המאכל הטפל לפני העיקר – מברך עליו "שהכל". ולפי זה, גם ברכתו האחרונה היא "נפשות", ומכוח זה יש לומר שגם על הלחם, אפילו היה אוכל ממנו שיעור לבדו, יש לברך עליו "נפשות". ולכן מצטרפת לחצי שיעור הראשון, וזוהי תוספת נאה לסברות הנ"ל. אך יש בעיה (אליה וקוץ בה): הבית יוסף החולק על תרומת הדשן, וכן מהר"ח או"ז והמג"א, שסוברים שאם העיקר אינו מאכל שברכתו שהכל, (וע' מש"כ מזה בגליון 111), אזי אין מקום לברך "שהכל" על הטפל, וגם לא "נפשות" בסוף אלא יש להתחשב בברכתו העצמית.

לעילוי נשמת אימי מורתי נצחיה בת רחל שמסרה נפשה לתורה